

ԳՐԱԿԱՆ ՆՄՈՒՇՆԵՐ ԳՐԻԳՈՐ ՇՂԹԱՅԱԿՐԻՑ

Գրիգոր Շիրվանցին, որ 1715 թ. Երուսաղեմի պատրիարք ընտրվելով ավելի է հայտնի դարձել Շղթայակիր մականունով, անգնահատելի ծառայություններ է մատուցել Երուսաղեմի աթոռին, իր եռանդուն ջանքերի շնորհիվ նրա ծանրաբեռնված պարտքերը մաքրելով, որով և նշանավոր անուն է թողել պատմության մեջ։ Այս ականավոր մարդու կյանքի մասին նախքան նրա պատրիարքությունը՝ մինչև այժմ գրեթե ոչինչ ծանոթ չի եղել մեծ պատմական գրականության մեջ բացի այն դույզն տեղեկություններից, թե նա Ամրտուլի միաբան էր և պատիարքության կոչվելուց առաջ եղել էր Գլսկի, այն է՝ Մուշի Ս. Կարապետի փանահայր Սավայն Հայկ։ ՍՍԹ Պետական Մատենադարանի գրչագրերում կան անտիպ նյութեր, որոնք ո՛չ միայն լույս են սփռում այս անվանի հասարակական գործչի կյանքի այդ անծանոթ շրջանի վրա, այլև ցույց են տալիս, որ նա այդ շրջանում տվել է նաև մի շարք գրական արտադրություններ։

Նպատակ ունենալով ի մի ամփոփել և առաջիկայում հրատարակել Գրիգոր Շղթայակիրն վերաբերող այդ նյութերը, որոնք, համոզված եմք, մեծ շահեկանություն կենդակացնեն մեր մտավորական հասարակության համար, այս անգամին ուղարկություն ենք հանձնում նրա գրչին պատկանող երեք տաղեր, որոնք միասնաբար մի առանձին խումբ են կազմում նրա թողած գրական երկերի մեջ, իրենց ներկայացրած լեզվական և ոճական առանձնահատուկ նկարագրով։

Հիշյալ երեք տաղերը գտնվում են Հայկ. ՍՍԹ Պետական Մատենադարանի № 737

ձեռագրում։ Հեղինակի մյուս արտադրությունների նկատմամբ այս երեք կտորների ներկայացրած առանձնահատկությունն այն է, որ սրանք գրված են խրթին լեզվով։ Գրիգոր Շիրվանցին, ցանկանալով նմանող լինել իր հուշակատրո առնվառնակցին՝ Գրիգոր Մագիստրոսին, որը, ինչպես հայտնի է, նույնպես խրթնաբան գրվածքներ է թողել ՃԻ դարից, լայն չափերով արտասովոր բաներ է գործածել այս տաղերի մեջ, ինչպես և իրոք է՝ առել նրա գործածած չափերը։ Բայց այս տաղերի լուծումը այնպիսի մեծ դժվարություն չի ներկայացնում, ինչպես ներկայացրել են Գրիգոր Մագիստրոսի գրվածքները, որովհետև այստեղ օգտագործված խրթին բառապաշարի հիմնական մասը ներմիա վարդապետի բառարանից է. մնացածը բաղկանում է հայերեն լեզվի թեև ընդհանրապես արտասովոր, բայց ծանոթ բառերից. իսկ մի քանիսը ուղղակի հունարենից են առնված։

Գրիգոր Շղթայակիրի այս տաղերը գրական տեսակետից թեև աչքի ընկնող մի արժեք չունեն, թեև այնտեղ պակաս չեն գեղեցիկ ու հաջող պատկերներ, փոխաբերություններ, օրաբնվածքներ, որոնք հեղինակի գրական վիրթ ճաշակն են արտահայտում։ Բայց այս տաղերի փրական արժեքը նրանց բովանդակության մեջ է, որը պատմական է։

Առաջին երկու տաղերը ներբողներ են, նվիրված՝ ռմն Հովհաննես Փաղեղալի (Հովհաննես վարդապետի)։ Այդ անունը մեզ հայտնում են առաջին տաղի տների սկզբնատառերը, որոնք հողում են. «Տէր Յոհաննէս Փաղեղալ, Գրիգորիսն է քո ծառայ։

Նույն տաղի վերջին տները մեզ տալիս են և տաղի հորինման թվականը.

«Այս ծիր ի թիւ միջի գորով երև ծրբեալ. Երկ և մու թըտով յանկիւ առաւելեալ.

Յօգոստոսի հրնկիւ հրնգեակ ատուրքք չափեալ,

ՅԱփրողիտեայ օրն վեցշաբթի բօթ անուանեալ:

Որ է՝ 1694 թ. օգոստոսի 10-ին, ուրբաթ օրը ¹⁾:

Ո՞վ է հիշյալ Հովհաննես Փաղերան:

Այդ անունով նշանավոր անձնավորութիւն մենք չենք տեսնում Ամրտոլի վանքում, որտեղ գտնվում էր այդ ժամանակ տաղի հեղինակը: Եւ առհասարակ այդ անունով աչքի ընկնող անձնավորութեան չենք հանդիպում այս շրջանում հայ հոգեւորականութեան մեջ, բացի Հովհաննես Կոստանդնուպոլսեցի վարդապետից, որը Երուսաղեմի պատրիարք էր: Կարող ենք արդո՞ք Գրիգոր Շղթալարի այդ երկու ներբողականները նվիրված լինել այդ անձին, որի անհատական և հասարակական արժանիքները շատ սակավ են ծանոթ աշուտ: Եթե այդ, ապա մենք այս տաղերով կստանանք ստույգ ծանոթութիւններ Հովհաննես Կոստանդնուպոլսեցու անձնավորութեան մասին և հենց դրանով էլ այս տաղերը կունենան պատմական լուրջ արժեք:

Վերլուծելով երկու ներբողականների բովանդակութիւնը, մենք տեսնում ենք, որ նրանք իսկապես նվիրված են Երուսաղեմի պատրիարք Հովհաննես Կոստանդնուպոլսեցուն: Հեղինակը խոսքն ուղղելով փր գովաբանած անձին, ասում է.

«Նադարի դշխոյին նադամեցեալ.

Շահապետ գանձուց նորին գեղ կարգեցեալ» (Ա, 2):

Այսինքն թե՛

«Պու հարսնացած սուրբ դշխոյին հաճոյանալով,

Նա քեզ պետ. (կամ իշխան) կարգեց իր գանձերին»:

Այստեղ արաբանտրեն նշվող հարսնացած սուրբ դշխոն՝ Երուսաղեմն է, որի գանձերին, այսինքն՝ ազգային հարստութիւններին և պատրիարքական աթոռին տեր է կարգվել գովաբանվողը:

1) Թիւ «միջի», թվական արժեքներով՝
 $200 + 20 + 900 + 20 = 1140$

Թիւ «երկ և մու»՝ $2 + 1 = 3$

Քրիստոնեական թվականի տարբերութիւնը՝ 551
 1694

Օգոստոսի «հրնկիւ հրնգեակ»ը, այն է՝ 5 + 5, Կլենի 10-ի իսկապես 1694 թվի օգոստոսի 10-ը ընկնում է ուրբաթ օր, որ հեղինակն անվանում է «վեցշաբթի» (Տե՛ս նաև բնագրի համապատասխան մասի ծանոթագրութիւնները):

Հեղինակը նրան տալիս է նաև մի շարք վերադրումներ, որոնք քաջահայտ են դարձնում այդ և հաստատում: Այսպես՝ նա երկու անգամ նրան անվանում է սեղեմիտար (Ա, 3, Բ, 12): Հոմարենից առնված սեղեմ կամ սելիմ բառը (سليمن «գահ, աթոռ») նշանակում է պատրիարքական աթոռ, առաջնորդական գահ. ուստի՝ սեղեմիտար տար (սկրող, ոմեցող) բարդութեամբ, նշանակում է պատրիարքական՝ առաջնորդական աթոռի տեր, պատրիարք, առաջնորդ: Հեղինակը նրան անվանում է նաև ճակեթ «Հովապետ» (Ա, 1) եւսի «դիտապետ» (Ա, 15), կաճիտ պետ, «սուրբ պետ» (Ա, 25, Բ, 12), էպաթոսեալ, «առաջնորդի պատիւ՝ աստիճան ոմեցող» (Ա, 10), բարձրագույն տէր (Ա, 8), գերամաքուր և ճոզելի տէր (Ա, 13), և այլն:

Այսպիսով, մենք տեսնում ենք, որ Հովհաննես Փաղերան Երուսաղեմի հայոց պատրիարքներից մեկն է և, հետևաբար, նույնինքն Հովհաննես վարդապետ Կոստանդնուպոլսեցին է: Այս նույնացումը ավելի է ամրանում, եթե մենք ներբողագրի կողմից բերված որոշ նշումներ վառ ավանդուկութիւններ համեմատութեան դնենք Հովհաննես վարդապետ Կոստանդնուպոլսեցու պատրիարքութեան պատմութեան որոշ անցքերի հետ:

Հովհաննես Կոստանդնուպոլսեցին, որ Նոխուշի մականունն էր կրում և Աստվածատուր Տառնեցու աշակերտն էր, Երուսաղեմի պատրիարք է եղել 1685 թ. և մահացել 1694 թ.¹⁾, կամ 1697 թ.²⁾:

Հովհաննես Կոստանդնուպոլսեցին փր պատրիարքութեան սկզբնական շրջանում տնաբույս հակառակորդներ էր ունեցել իր իշխանութեան դեմ: Ինչպես կարդում ենք Երուսաղեմի պատմութեան մեջ, նրա դեմ ճանապարհ էին հակառակութիւնք ունեց, զի հանապաղ նիւթէին նմա չարիս, լրնկենուզ զնա յաթոռոյն»³⁾: Այսպիսիներից մեկն էր եղել ոմն Սիմոն եպիսկոպոս, որ 1687 թ. Քեառ ի Դրանդ զիշխանութիւն պատրիարքութեան Երուսաղեմի, ... և եկեալ ի բաց վարեաց անտի զՅովհաննէս և յինքն կալա զաթոռն զամս իբր 4», բայց «ապա ընկեցաւ յաթոռոյն հնարիւք նախորդին իւրոյ»⁴⁾: Վաներով, ուրեմն, իր հակառակորդին՝

1) Բառնաբաս Վրդ. Դանձակեցի, Յաջորդութիւն պատրիարքաց Երուսաղեմի, Կ. Պոլիս, 1872 թ., էջ 57:

2) Անտվածատուր եպսկ. Տեր-Հովհաննեսյանց, Ժամանակագրական պատմութիւն Ս. Երուսաղեմի, հո. Ա, Երուսաղեմ, 1890 թ., էջ 414:

3) Անդ, էջ 404:

4) Անդ, էջ 405:

Հովհաննես Կոստանդնուպոլսեցին վերականգնել էր իր իշխանությունը և վերաբաղմել իր գահի վրա 1691 թ., մեր ներդրողների թվականից երեք տարի առաջ: Այս դեպքին են ակնարկում հետևյալ բառերը.

«Տաբու՛ն, ի տաբիրոնդ վերաբաղմեալ»
(Ա, 1):

Այսինքն՝

«Տարաբուն եղած (հալածված), բայց դարձյալ գահիդ վերաբաղմած»¹⁾:

Մենք այնտեղ ուրիշ արձագանքներ էլ ենք գտնում Հովհաննես Կոստանդնուպոլսեցու գործունեությունից: Այսպես՝ նա Կ. Պոլսից կայսերական հրովարտակ բերել տալով կաթնոր վերանորոգություններ և կատարել Ս. Փրկչի վանքում, որը քաղաքի պարիսպներից դուրս էր գտնվում: Բայց, ըստ սովորության, այս շինարարությունը տեղական թուրք պաշտոնականության ձեռքին առիթ էր ծառայել կեղծեղելու համար հայոց վանքը. «զի բազում անգամ քննություն արարեալ, հրաման տալին նորոգութեան ալ ի ձեռնարկելն հայոց ի բերթ յարուցանէին վէճս և խռովութիւնս, պատճառելով պատճառս, և խափանէին զգործն, որպէս յայտ առնեն բազմաթիւ դրեանք դատաստանի և ալլոց վասն այսր»²⁾: Ու թեև ի վերջո՝ հաճեցողց զկամս նոցա՝ և անարտեաց զնորոգութիւնն, կրելով վիրշտս և զանգուցիւնս», սակայն խնդիրը քիչ հետո կրկին է արծարծվում նույն ձևով. «Թսկ ալլազգիք Երուսաղեմի, որոց երկրորդ բնութիւն լեալ էր ագահութեամբ և պէսպէս բարբառօք կորզել զդրամս ի քրիստոնէից, դարձեալ բռնացան ի վերայ միաբանացն Հայոց ի պատճառս նորոգութեան Ս. Փրկչի վանաց՝ զի ոմանք ասէին թէ ալվիի քան զհրամայեալն շինեալ են զաւելորդ իրս, ոմանք թէ հակառակ է օրինաց մերոց, կամ զայլ իմն բանս յօդէին»³⁾: Ս. Փրկչի այս խնդիրը տեւեց մինչև Հովհաննեսի մահը, և նա մինչև վերջն էլ արիարար պաշտպանեց հայոց շահերը, հաղթահարելով դժվարությունները, ոչ միայն կաշառի ուժով, որ, իհարկեւ, անխուսափելի էր, այլև գաղանաբար, վայրենաբար մարդկանց հանդեպ իր ունեցած շնորհալի և իմաստուն վերաբերմունքով:

1) Մենք վերաբաղմեալը թարգմանում ենք (վերաբաղմած, կրկին բաղմած): Մեր հեղինակն այստեղ վեր գործ է ածել որպէս մասնիկ, «վերստին, կրկին» էջանակութեամբ, թեև արտասովոր է այդ, բայց նա սիրով է արդեն շատ ծանոթ բառեր գործածել արտասովոր առումով, ինչպես արել է և Գրիգոր Մազիստրոսը:

2) Աստվածատուր եպսկ. Տեր-Հովհաննեսայնց, Ժամանակագրական պատմութիւն Ս. Երուսաղեմի, հտ. Ա, էջ 411:

3) Անդ, էջ 411—412:

Ահա այդ մասին են, մեր կարծիքով, հետևյալ տողերը.

«Մպետափառ միշտ դու սագործ տեսալն եղեալ, Սըրտացուցեր ըղձառադէմս յոյժ կաթող-նեալ» (Ա, 11):

Այսինքն՝

«Բո գործերով տիրոջ նման դու՝ միշտ փառավոր լինելով,

Խոժոռադեմ մարդկանց զմայլեցրիր սըրտապին սիրով»:

Հովհաննես Կոստանդնուպոլսեցին իր պատրիարքությունը շրջանում պայքար էր ունեցել նաև լատինների և հույների ոտնձգությունների դեմ: Լատինները, որոնք, անտարակույս, դեր էին ունեցել և Ս. Փրկչի վանքի վերահիշյալ դժվարությունների հարուցման խնդրում, կաթողիկ պետությունների դեպանների և նրանց ազդեցության շնորհիվ, 1691 թ. հակառակություն էին սկսել հայերի դեմ, «զի խորհէին մերժել և խապառ զրկել զնոսա ի տնօրինական Ս. Տեղեաց և յսփշտակել զբաժինս նոցա, յօդէ օր սաստկացուցանելով զկոհն և զվէճն»¹⁾: Իսկ հաջորդ տարին հույները վերսկսել էին իրենց սովորական վեճերը հայերի հետ: Նրանք լուր էին տարածել Պիերո թէ պատրիարքն Յոնայ առեալ իցէ հրովարտակաւ զՍ. Յակոբ ի ձեռաց Հայոց», որ թեև ճիշտ չէր, ինչպես պարզվել էր հետո, բայց այնուհանդերձ դա մի հրովարտակ էր, որով հրամայվում էր «յերեկոյի ճրագալուցի Զատիկին միայն պատրիարքն Յոնայց և կամ փոխանորդ նորին մտցէ ի գերեզմանն Քրիստոսի, և ալլք կացցեն արտաքս»²⁾: Հովհաննես Կոստանդնուպոլսեցին լատինների և հույների այս անիրավ ոտնձգությունների դեմ արիարար պաշտպանել էր հայոց իրավունքները Երուսաղեմի դատավորի առաջ վավերագրերով և իր պերճաբան լեզվով: Նրա այս գործերը հանդիսանում էին Հայաստանայց Եկեղեցու և նրա ունեցած դարավոր իրավունքների պաշտպանության ցայտուն փաստեր՝ ընդդեմ ալլադալան քրիստոնյա համայնքների և իրավամբ նկատվում էին հայ քրիստոնեությունը պաշտպանող և նրա հավատի հիմքերն ամրապնդող գործեր: Այդ մասին են ներբողագրի հետևյալ տողերը.

«Իմանի դու հաստատող եղեր ընտրեալ, Ո՛վ մեղարդ լուսով փառաց փայլատակեալ» (Բ, 9):

Այսինքն՝

«Դու ընտրվեցի՛ր որպէս հավատի հաստատող,

1) Անդ, էջ 409:

2) Անդ, էջ 411:

Ո՞վ լուսին, որ փառքի լուսով ես փայլատակում»:

Եվ կամ՝

«Գամզազարիչ և ջատագով տէր դու յայտնեալ,

Գրտար պայծառ քան զարուսեալն արփագեղեալ» (Ա, 19):

Այսինքն՝

«Տեր, դու հայտնվեցիր որպէս հավատի հաստատութիւն և ջատագով, եվ գտնվեցիր ավելի պայծառ քան լուսին՝ գեղ արուսեալը»:

Նշենք, որ այն հոգեմէկեր շահագործութիւններ, որ մենք տեսնում ենք Երուսաղեմի պատրիարքի և նրա գործունեութեան վերաբերմամբ Ամրտոլի միաբան Գրիգոր Շիրվանցու մոտ իր այս տաղերում, բնավ արւատաւոր երևույթ չէ, որովհետև Ամրտոլցիները միշտ էլ մոտիկ են վանդնած եղել Երուսաղեմի գործերին: Այսպես, օրինակ, դեռ 1679 թ. Ամրտոլի առաջնորդ հռչակավոր Վարդան Բաղիշեցին, որ և մեր հեղինակի ուսուցիչն է, Երուսաղեմի համար նվիրակութեամբ Սպահան էր փնտրել¹⁾: Նրա աշակերտ Նույնպես հռչակավոր Հովհաննէս Կոլոտը, որ և մեր հեղինակի սիրասուն ընկերն էր և նրանից անբաժան է եղել Ամրտոլում և հետագայում, իր մասին խոսելով գրում էր, թե Երուսաղեմի աթոռի սերը լայն կայր սեւեռեալ յոգի խոյս անարժանութեան... , որ այն գրեթէ ի մանկութենէն²⁾: Եվ մենք կարծում ենք, որ 1694 թ. գուցե և մի խմբական աշակերտութիւն կատարած լինեն Ամրտոլցիները Երուսաղեմ, որ առթիւ և շարադրած լինի Գրիգոր Շիրվանցին իր երկու ներգողները: Այս ենթադրութեանը տեղի են տալիս երկրորդ ներգողի տներն սկզբնատառերը, որոնք հորում են. «Ի ծառայիցս լու...»:

Տարաբախտաբար այս տաղի արտագրութիւնը թերի է մնացել, բայց այդքանն էլ բավական է տեսնելու համար, որ հեղինակն այդ շարադրել է ի դիմաց իր հոգեկից, սննդակից ընկերների, որպէս ուղերձ՝ Երուսաղեմի պատրիարքին, նման առաջինին, որ իր կողմից էր:

Գրիգոր Շիրվանցու ներգողների մեջ դեռ կան մի շարք մանր, բայց ուղաղբայն, տեղեկութիւններ Հովհաննէս Կոստանդնուպոլսեցու կրօնի և վարքի մասին:

Ներգողագրի խոսքերից մենք տեսնում ենք, որ այդ ժամանակ արժանաւոր պատրիարքը առաջադրած հասակի մեջ էր գտնվում:

1) Տե՛ս Հայկ. ՍՍՌ Պետ. Մատենադարանի № 7864 ձեռագրի հիշատակարանը, ԲՊ. 324ա:

2) Գիրք պատմութեանց երկրին Տարօնոյ, որ կոչի Զեհոր, Կ. Պոլիս, 1719 թ., տեսնել հիշատակարանը:

«Է՛ ծեր գերէրունակ յոյժ պապովեալ» (Ա, 2):

Այսինքն՝

«Ո՞վ ծեր գերիմաստուն, մեծապես փառաւորված»:

Նրա անբասիր կյանքը, նրա հոգեկան ու բարոյական արժանիքները հիացմունք են պատճառում հեղինակին: Ներքողագիրը նրան անվանում է այնու՝ «սուրբ» (Ա, 5), ովքե՛ր «սուրբ» (Ա, 24), անգեղոս՝ «հրեշտակ» (Ա, 7), վերկնուցական՝ «երկնաբնակ» (Ա, 6), մաքուր հոգի մեծ փաղեւայ (Ա, 10), և այլն: Գովերգուն նրա առաքինութեանն էր և բարեմասնութիւնների պովարեմամբ համար համամասնութեան հերթ է փնտրում թանկագին և ազնիւ քարերի մեջ, մեկ առ մեկ. սարդիոն, տպագրիոն, դահմակ, կարկեհան, շափուղա, հասպիս, լիգրիոն, գոճազմ, հակինթ, ոսկեքար, եղնազնաքար, բյուրեղ (Ա, 3—14): Նրան նմանեցնում է խոշոր գետերի, որպիսիներ են Նեղոսը, Տիգրիսը, Նիւրատը (Ա, 22, 29, 30): Բացի սրանցից՝ նա խոշոր դրվատիքներ ունի Երուսաղեմի պատրիարքի մտավորական արժանիքների և կարողութեան մասին. բեմաբան՝ «հետոր» (Ա, 3), հետոր կաթո՝ «մեծ հետոր» (Բ, 1), վարժապետ բարգաւաճեալ (Ա, 32), դարձնո՝ «իմաստասեր» (Ա, 14), իրքինո՝ «իմաստասեր» (Բ, 1), պարմագոյն տէլէտ առի՝ «հզորագույն և արի գլուխ իմաստասերների» (Ա, 1), պարմինո քաջ պարուգտան՝ «համեմալեղ քաջ գիտնական» (Ա, 1), յայր յարա հուն յանգաբաճող՝ «կայտալ և խորքնաղ ջերթող» (Ա, 4), քերտալ յոյժ քաճեղ հանճարեղեալ՝ «հոյժ բանիբուն և հանճարեղ վերծանող» (Ա, 15), խորին ճառից վիպաբան քերտալ՝ «խորիմաց ճառերի վիպաբանող և վերծանող» (Բ, 3), լէթթէ ծայրազնեղ բառից բանից շարմաճեալ՝ «գլորվածքների մեջ բառերի անքննելի մասերը վերծանող» (Բ, 8):

Ահա այն թանկարժեք պատմականը, որ գտնվում է Գրիգոր Շիրվանցիի երկու ներգողական տաղերի մեջ:

Գալով երրորդ տաղին, պետք է ասել, որ սա ավելի խրթին է քան նախորդները: Սրա տներն սկզբնատառերը հորում են՝ «Գրիգոր»:

Հայտնի չէ, թե՛ ե՛րբ և ի՛նչ առիթով է գրվել այս տաղը: Թվում է, թե սա Նույնպես մի ուղերձ է, որ հեղինակի կողմից կարոտով և խոնարհական շեշտով ուղղված է այն վարդապետներին, որոնց ցանկալի խմբից ինքը զատվել է բախտի դժբախտ բերումով: Այդ միտքն են արտահայտում 2-րդ և 5-րդ

տները: Մյուս կողմից 1-ին տան մեջ հեղինակն ասում է, թե ինքը այս տաղը գրում է պանդխտության մեջ, յոյժ գեղումնալ: Նա 4-րդ տան մեջ իր մասին ասում է գաղղութեամբ «պանդխտած, նոգեհացած»: Իսկ 6-րդ տանը նույնպես ցույց է տալիս, որ նա գտնվում է պանդխտության մեջ, բայց ավելի լավ՝ «նվաստ վարդապետ», որ հեղինակ է հիանում:

Իրոք մենք գիտենք, որ Վարդան Բաղդեցու մահից հետո (1705 թ.), Գրիգոր Շիրվանցին Ամրտուղից հեռացել է Հովհաննես Կոյուտի և ուրիշների հետ, «հողմավարմամբ իբրու հեղալ տարաքեցիկ»¹⁾, և այնուհետև շատ երկար տարիներ գտնվել է Թափառական պանդխտության մեջ: Հայկական ՍՍՄ Պետ. Մատենադարանի անտիպ նյութերից մեզ հայտնի է, որ նա մինչև իսկ գտնվել է Ղրիմում, 1712—13 թվականներին, գրեթե ղեռ ալք թվականներից մի քիչ առաջ էլ, ինչպես և մի քիչ հետո: Նույնիսկ անհավանական չէ, որ Շիրվանցին այս տաղը շարադրած լինի հենց Ղրիմում, որտեղ, մեզ հայտնի է, նա գրել է ուրիշ տաղեր ևս: Մեր այս ենթադրությունը հիմնվում է նրա գործածած բանաբանալ «հեղալից հիացած» արտահայտության վրա:

Այսպիսով, ուրեմն, Գրիգոր Շիրվանցու այս երրորդ տաղը, որի բովանդակությունը հեղինակի կյանքի մի դժբախտ շրջանին է վերաբերում և այդ տեսակետից էլ շահեկան է, նախորդ երկուսի համեմատությամբ ավելի ուշ ժամանակի արտադրություն է, գրված, համեմալս դեպ, 1705 թվից հետո և առաջ քան 1715 թվականը, երբ նա կոչվեց Երուսաղեմի պատրիարքության:

Այս երեք խրթնաբան տաղերը, որոնք ձեռագրում խորագիր չունեն, հետևյալ սկզբնավորությունն ունեն.

(Ա տաղ) «Տաքուն ի տաքիրոնդ վերաբաղմեալ» (թղ. 173ա—174բ):

(Բ տաղ) «Իրբինոս հոկտոր կաթուր փարթամացեալ» (թղ. 175ա):

(Գ տաղ) Գորգ քորգաստիս գաղտ դաթաթեալ» (թղ. 183բ—184ա):

Հրատարակում ենք այս տաղերից առաջինը, նպատակ ունենալով նմուշներ ներկայացնել Երուսաղեմի անվանի պատրիարքներից Գրիգոր Շիրվանցիի մինչև այժմ անծանոթ մնացած գրական գործերից, նմուշներ, որոնք, ինչպես տեսանք, միաժամանակ ուշագրավ են իրենց պատմական բովանդակությամբ:

Տաղերը ձեռագրում չունեն ինչպես խորագիր:

1) Գիրք պատմության երկրին Տաքունդ, որ կոչի Ջենոբ, տեսնել հիշատակաբանը:

գիր, այնպես և տների համարակալում: Մենք մեր կողմից խորագրել ենք ըստ առաջին բառերի և համարակալել ենք յուրաքանչյուր տաղի տները: Բնագրերը տալիս ենք առանց որևէ փոփոխության: Ուղղել ենք միայն անսովոր վանկատառները:

ՏԱՐՈՒՆ Ի ՏԱՐԻՐՈՒՆԻ

(Հայկ. ՍՍՄ Պետ. Մատենադարանի ձեռագիր № 737):

1. Տաքուն¹⁾ ի տաքիրոնդ²⁾ վերաբաղմեալ.
Ուլ պարմինոս³⁾ քաջ պարուզուման⁴⁾
ճախաբանեալ,
Պարմագոյն⁵⁾ տէլէտ⁶⁾ արի
պարիզացեալ⁷⁾.
Նակետ⁸⁾ նամեստական⁹⁾ գեղիւ.

2. Է՛ ծեր գերէրունակ¹⁰⁾ յոյժ
պասքովրեալ¹¹⁾.
Գեղուշէ¹²⁾ ծառ խընկաբեր
գերազարդեալ.
Մըխեալ ի քէն հոտ կընդրկի
մաքրասընեալ.
Յորմէ զմայլիմ ես քո՛ ծառայս յոյժ
ներգեալ¹³⁾:

3. Բափաեալ¹⁴⁾ րափաթ¹⁵⁾ ընտիր
գեղազանեալ.
Իբր զՍարգիոն¹⁶⁾ շիկազունակ շնորհիւ
լըցեալ.
Գերյարգանօք պայծառութեամբ վեհ
երեալ.
Սեղենիտար¹⁷⁾ և բեմաբան¹⁸⁾

բարգասաճեալ:
4. Յայթ¹⁹⁾ յարագուն²⁰⁾ յանգաբանօղ²¹⁾
փարթամացեալ.
Վեհազնէից և դիւցազանց դու ճոխ
գրտեալ.

1) Տաքուն, իբր արտաբան, տարաբան, «տարաբանակ, տարագիր» — 2) Տաքիրոն, «գահավանդ» — 3) Պարմինոս, «հանճարեղ» — 4) Պարուզուման, «գիտնական» — 5) Պարմագոյն, «հզորագուն» — 6) Տէլէտ, տէլէտիս, «գլուխ իմաստասերների» — 7) Ուղղիւ՝ պարիզացեալ, «բարձրացած» — 8) Ուղղիւ՝ Նակետ, «հովնակետ» — 9) Ուղղիւ՝ Նամեստական, «շնորհալի» կամ «ամենապակե», «հովնեթական» — 10) Գերէրունակ, «գերիմաստուն» — 11) Պաքովրեալ, «փառավորված» — 12) Մեղուշէ, «գեղեցիկ ոստեր ունեցող» — 13) Ներգեալ, «տեղար, խոնարհ» — 14) Բափաեալ, «Աստուծոյ զորացած» — 15) Ուղղիւ՝ Բափաեալ, «պատկեր» — 16) Սարգիոն, մի տեսակ ազնիւ քար — 17) Սեղենիտար, «գահակալ, պատրիարքական աթոռ ունեցող» — 18) Բեմաբան, «հետադար, տվալ դեպքում վարող է և նշանակել թեմից (գահից) պատգամող» — 19) Յայթ, «կայտառ, իմաստուն» — 20) Յարագուն, տղղիւ՝ յարաճուն, «խօրաքննող» — 21) Յանգաբանդ, «տաղաշափ, քեր-

- Տըպագիոն²²⁾ դու լուսափայլ
պայծառացեալ.
Եգուսենոս²³⁾ ոգույս մըթին եթի²⁴⁾
լըցեալ:
5. Ո՛վ ալիոս²⁵⁾ միշտ ուրգացող²⁶⁾ վեհ
պանծացեալ.
Ուղբամածիս²⁷⁾ յարաբեթե²⁸⁾ միշտ
երևեալ.
Դու Դահանակ²⁹⁾ կառաչագոյն յար
փըթըթեալ.
Մըշտասաղարթ բանիւ բազմաւ միշտ
ուռնացեալ:
6. Վախնախի³⁰⁾ վերնուշական³¹⁾
վերաթեալ.
Վարսանաւտից³²⁾ դու յաղթող միշտ
երևեալ.
Ո՛վ Կարկեհան³³⁾ գեղիւ գունով յուժ
կարմրացեալ.
Հոգին ի քեզ ազդէ ըզշնորհս
յորդորեցեալ:
7. Անգեղոս³⁴⁾ ամենազան հրաշագործեալ.
Ալոցագոյն³⁵⁾ երկրի բերրոյ
գերդաստանեալ.
Դու Շափիւղայ³⁶⁾ ծիրանագոյն
արտափայլեալ.
Վարփեռոն³⁷⁾ տէր բարիի
բարձրագործեալ:
8. Նէհեմիաս³⁸⁾ և Նաբութէ³⁹⁾ դու ճէ՛բ⁴⁰⁾
եղեալ.
Ճըգոտեալդ մեծ Կիպրացոյն
գոարթադիմեալ.
Կերպդ Յասպիս⁴¹⁾ է յոյժ սարասիւ
քառակեցեալ⁴²⁾.
Բարձրագոյն տէր բաղձալի
մաքրագործեալ:
9. Նադարի⁴³⁾ սուրբ դըշխոյին
նադամեցեալ⁴⁴⁾.

- Շահապեմ⁴⁵⁾ զանծուց նորին զքեզ
կարգեցեալ.
Ո՛վ Լիգրիոն⁴⁶⁾ ճոխափարթամ
ակներեալ.
Տարիքէ⁴⁷⁾ ծառայ բարի տեառն երևեալ:
10. Էարգնապէս⁴⁸⁾ դու էաստող⁴⁹⁾
էաստուեալ⁵⁰⁾.
Թեուփիզէ⁵¹⁾ մըտօք մաքուր միշտ
պատուեցեալ.
Գոճագմ⁵²⁾ ընտիր պայծառափայլ
շնորհագործեալ.
Մաքուր հոգի մեծ փաղերայ⁵³⁾ յոյժ
բարձրացեալ:
11. Սպետափառ⁵⁴⁾ միշտ դու սագործ⁵⁵⁾
տեառն եղեալ.
Սըրտացուցե⁵⁶⁾ ըզճառադէմս⁵⁷⁾ յոյժ
կաթոգնեալ.
Ո՛վ ակն Յակինթ⁵⁸⁾ կարմիր գունով
գեղեցկափայլ.
Պարզ և մաքուր սուրբ հայելի
գերագործեալ:
12. Փաթուր⁵⁹⁾ յորդահոսան
վալլակնեցեալ.
Մէտ առ մէտ ծիծաղախիտ
փատողացեալ⁶⁰⁾.
Յոսկեալն⁶¹⁾ նըման դու ես փատօք
յոյժ փառեցեալ.
Ճոխապատիւ և գերունակ շնորհիւ
լըցեալ:
13. Աստուածակերտ ալր պատուելի
աստուերեալ⁶²⁾.
Արնօնակից⁶³⁾ մեծ արաստու⁶⁴⁾ վերնոց
եղեալ.
Յեղունկն⁶⁵⁾ նմանիս հրովն երկնայնով
դու յոյժ շիկեալ.
Գերամաքուր և հոգեկի տէր
բաղձացեալ:

Թողաւ:— 22) Տպագիոն, մի տեսակ ազնիվ քար:—
23) Եգուսենոս, «ազաշնորհ»:— 24) Եթիւ, «տարա-
կուսանքով»:— 25) Ալիոս, «սուրբ». հուն. «ἄγιος».—
26) Ուրգացող, «ուղղիչ»:— 27) Ուղբամած, «խաղա-
րամած»:— 28) Յարաբեթե, «լույս»:— 29) Դահանակ,
մի տեսակ ազնիվ քար:— 30) Վախնախի, «խակա-
պեան»:— 31) Ուղղելի՛ վերկենուշական, «երկնաբնական»:
— 32) Վարսաւաւտ, «սանդախտապան»:— 33) Կար-
կեհան, մի տեսակ ազնիվ քար:— 34) Անգեղոս, «հրեշ-
տակ». հուն. «ἄγγελος»:— 35) Ալոցագոյն, «սանդա-
լար, պտղածին»:— 36) Շափիւղայ, մի տեսակ ազնիվ
քար:— 37) Վարփեռն, «զարդագուն»:— 38) Նէհե-
միաս, «մխիթարութիւն»:— 39) Նաբութէ, «սրբիչ»:—
40) Նէբ, ներ, «մեր»:— 41) Յասպիս, մի տեսակ ազ-
նիվ քար:— 42) Քառակեցեալ, «նմանեցված»:—
43) Նադար, «հարսնացած»:— 44) Նադա-
մեցեալ, «հանձնացած»:— 45) Շահապեմ, «պետ, իշ-

խան, պահապան, վերակացու»:— 46) Լիգրիոն, մի
տեսակ ազնիվ քար:— 47) Ուղղելի՛ տարբէլ, «ազ-
նիվ»:— 48) Ուղղելի՛ էարդեալէն, «արդարապես»:—
49) էաստող, «ծողովարար»:— 50) էաստուեալ, «ա-
ռաշնորդի պատիվ՝ աստիճան ունեցող»:— 51) Թեու-
փիզէ, «աստվածասեր»:— 52) Գոճագմ, մի տեսակ
ազնիվ քար:— 53) Փաղերայ կամ փաղեբեայ, «լար-
հապետ»:— 54) Սպետափառ, «փառալուր, պայծառ»:—
55) Մագործ, «նմանագործ»:— 56) Մրտացուցեալ,
«սրտագին սիրով զմալլեցնել»:— 57) Զարդէմ, «խո-
ժուրդեմ, անշնորհ» ղեմրով:— 58) Յակինթ, մի
տեսակ ազնիվ քար:— 59) Փաթուր, «գետ»:— 60) Փա-
տողացեալ, «բարձրացած»:— 61) Ոսկեալն, մի տեսակ
ազնիվ քար, «ոսկեքար»:— 62) Աստուերեալ, «զորա-
ցած, ամրացած»:— 63) Արնօն, «ցնծացող, խալա-
ցող» բառից:— 64) Արաստու, «շատ հաստատուն»,
գուցե և՛ «շատ առաքինի»:— 65) Նղունկն, եղունգն,

14. Ղաբանոս⁶⁶⁾ ղայագ⁶⁷⁾ ընտիր
փարթամացեալ.
Հանդիճեալի⁶⁸⁾ մաքրագունից պետացն
ընտրեալ.
Բիւրեղ⁶⁹⁾ օդանւման պարզ երեւեալ.
Գերազով հայր պարչալի⁷⁰⁾ յոյժ
պանծացեալ.
15. Եսի⁷¹⁾ դու ետինոյ⁷²⁾ վարփեռացեալ⁷³⁾.
Քերետդան⁷⁴⁾ յոյժ քանօրէն⁷⁵⁾
հանճարեղեալ.
Յերկ վէշ⁷⁶⁾ ակունք նմանեցուցի զվեհի
մեծարեալ.
Ես քո ծառայ ցիծին⁷⁷⁾ ոգւով
փերեկետեալ⁷⁸⁾.
16. Բարբալ⁷⁹⁾ րասքով⁸⁰⁾ ոգոյս վիրօք
խըղիսայթեցեալ⁸¹⁾.
Պայծառագարդ և ճոխաբան
բաքովեցեալ⁸²⁾.
Դու ես հանգոյն մեծի աղբերն
յորդահոսեալ.
Որ յադինէ առ մեզ հոսի
քառավտակ լեալ.
17. Արեգովթ⁸³⁾ հրաշատեսակ լուսաճեմեալ.
Ակն արեւո ճոխ և փարթամ լուսով
լըցեալ.
Դու ես Փիսոն⁸⁴⁾ լայնատարած
յոխորտացեալ.
Բերանդ հըրով սըրբոյ հոգոյն միշտ
առլըցեալ.
18. Յաքարէ⁸⁵⁾ ըզարիոնս⁸⁶⁾ սէր քո գովեալ.
Առ ի պատուել ըզքեզ բանիւ
զանազանեալ.
Սակայն մըտօք եմ յոյժ մըթին
անկղիտացեալ⁸⁷⁾.
Այլ աղերսեմ զքեզ արտասուօք
զլոմայս⁸⁸⁾ ընկալ:

19. Գամգագարիշ⁸⁹⁾ և ջատագով տէր դու
յայտնեալ.
Գըտար պայծառ քան զարուեսեակն
արփագեղեալ⁹⁰⁾.
20. Բահգոն⁹¹⁾ էին մեսիայի
բարձրագարդեալ.
Գիշերավար⁹²⁾ լուսաղբար⁹³⁾ կերպիւ
լըցեալ.
21. Իէասաթ⁹⁴⁾ իէրրացար⁹⁵⁾
պատուասիրեալ.
Չըկայ Բաղդատ քեզ և նըման զարմէս
ծընեալ.
22. Գեհոնեան⁹⁶⁾ ջըրոյ սարաս պիտոյ
եղեալ.
Ջովացուցիչ ախընթորիս⁹⁷⁾
գէեղադրեալ⁹⁸⁾.
23. Ուլ ուսադ⁹⁹⁾ յոյժ բարձրագոյն
սաւառնացեալ.
Ի քէն սարսի փոքրիկ թըռչունս
ովէացեալ¹⁰⁰⁾.
24. Բուպս¹⁰¹⁾ յոյժ ահիւ է մեծապէս
բահաւետեալ¹⁰²⁾.
Ընդ ուլփադիդ¹⁰³⁾ մեծագունոյ
յառաջանալ.
25. Իմունախոհ¹⁰⁴⁾ քաջ կաճիտ¹⁰⁵⁾ պետ
ուլփափունեալ¹⁰⁶⁾.
Տէր այս անուն մեծ վարդապետ բարեօք
լըցեալ.
26. Ստորփայացեալս¹⁰⁷⁾ եղջերօրէն¹⁰⁸⁾ է
տապացեալ.
Սակա այնորիկ զոտդ համբուրէ յոյժ
տոշորեալ.
27. Ներդաշնական ձայնիւ ուժգին դու ես
պատուեալ.
Ըզտէրունեան աւանդն ողջոյն տէր իմ
ընկալ:

մի տեսակ աղնիվ քար, «եղնգնաքար»։— 66) Ղաբանոս, «իմաստասեր»։— 67) Ղայագ, «բարեկամութիւն»։— 68) Հանդիճեալ, հանդիքեալ, «համեմատութիւն»։— 69) Բիւրեղ, մի տեսակ աղնիվ քար։— 70) Պարչալի, «պանծալի»։— 71) Եսի, «գիտապետ»։— 72) Ետին, «համար»։— 73) վարփեռացեալ, համարաբար «զարդարութիւն»։— 74) Քերետդան, համար. «վարփեռեմ», «զարդարութիւն»։— 75) Կանօրէն, «քաջարան», «անխիտ»։— 76) Երկ վէշ, «տասերկու»։— 77) Ցիծին, «շոր»։— 78) Փերեկետեալ, փերեկեալ, «փերպով ձեւացեալ որ ոչ է» (ըստ Երեմիա վարդապետի բացատրութեան)։— 79) Բարբալ, «մեր հայր»։— 80) Բասով, «համար»։— 81) Խըղիսայթեցեալ, «բարախակալած, վիրավորութիւն»։— 82) Բափովեցեալ, «զորավոր դարձած, զորացած»։— 83) Արեգովթ, «երանութիւն, գովութիւն»։— 84) Փիսոն, եղնական դրախտի շորս գետերից մեկի անունն է։— 85) Յաքարէ, «հոգեւոր»։— 86) Արիոն, «աղբարտ»։— 87) Անկղիտեալ, «վատ բանի սեր կապել»։— 88) Լոմայ, լումայ, «մանրագոյն դրամ», փո-

խաբերաբար գործածված իբր «շնչին տուր»։— 89) Գամգագարիշ կամ գամգագարիթ, «համարտի հաստատութիւն»։— 90) Արփագեղեալ, «լուսավոր աստղերի գեղեցկութիւն ունեցող»։— 91) Բահգոն, «օրհնող»։— 92) Գիշերավար, «լուսնեմար»։— 93) Հաւանութիւն պետք է կարգաւ՝ լուսագաւար, «լուսավոր»։— 94) Իէասաթ, «լուսին»։— 95) Իէրացար, «ընտրել»։— 96) Գեհոնեան, «Գեհոնի, այսինքն՝ Նեղոս գետին»։— 97) Ախընթոր, «անպիտան»։— 98) Գէեղադրեալ, «վերապած»։— 99) Ուլսադ, «քաղեմ»։— 100) Ուլուացեալ, «ոչինչ դարձած, ոչինչ հալածար»։— 101) Բուպ, «տրուպ, փանաք»։— 102) Բահաւետեալ, «հեռուից հիացած»։— 103) Ուլփադի, «սուրբ»։— 104) Իմունախոհ, «անծանոթ բան»։— 105) Կաճիտ, «ուրբ»։— 106) Ուլփափունեալ, «լուսադիմել» (ըստ Երեմիա վարդապետի բացատրութեան). կարող է «դեպի լուսն դիմել» նշանակութիւնն ունենալ։— 107) Ստորփայացեալ, «նվաստացած, նվաստ»։— 108) Եղջերօրէն,

28. Էտայիա¹⁰⁹) էականին¹¹⁰) առ մեզ
 եկեալ.
 29. Ջրննէ զորկէնդ¹¹¹) զունգ¹¹²) քո ոտիցդ
 օղաճնմեալ:
 30. Քորարայ¹¹³) դու ես հանգոյն
 առատացեալ.
 31. Քարայէլ¹¹⁴) ի վերայ քո միշտ և յաւէտ
 զքեզ պահպանեալ:
 32. Ոմին¹¹⁵) տեսեամբ սուրբ և մաքուր
 ճոխաբանեալ.
 33. Իբըր զԵփրատ աղանակիտ յըստա-
 կեցեալ:
 34. Մարամ¹¹⁶) ծիրանափայլ
 ծայրանացեալ¹¹⁷).

- Մամածիւռ քաղընթատիկա¹¹⁸) քեզ
 ծառայեալ:
 32. Աղիալիպտոս¹¹⁹) տէր վարժապետ
 բարգաւաճեալ.
 33. Աղեկայ¹²⁰) լուսով փառաց դու երևեալ:
 34. Ռեննայ¹²¹) ոգւոյս իմոյ յոյժ թալկացեալ.
 Դու ի ծըրարբոս կենսատուին լեր
 պահպանեալ:
 35. Այս ծիր ի թիւ միշի գոլով եղև ծըրեալ.
 Երկ և մու¹²²) թըւով յանկիւ առաւելեալ.
 36. Յօգոստոսի հընկիւ հընգեակ աւուրբք
 չափեալ.
 37. ՅԱփրոդիտեայ օրն¹²³) վեցշաբթի¹²⁴)
 բօթ¹²⁵) անուանեալ:

«Եղընթի նման» — 109) էտայիա կամ էտայաս, «հընթապ, պաշտոնյա, առաքյալ» — 110) էակեմ, «Աստված» — 111) Ուկէն, «ինչպես առաջ» — 112) Ունգ կամ ունգ, «փոշի» — 113) Քորար, «Տիգրիս գետը» — 114) Քարայէլ, «Աստծու ձեռքը» — 115) Ոմին, «մաքուր» — 116) Մարամ, «անծանոթ բառ» — 117) Մայրանացեալ, «հայտնի» — 118) Բաղընթալի՝ Բաղընթալ կամ Բաղընթալի ուղիղ՝ Բաղընթալ:

Եւտ, «Բիւլատ, կակազոտ» բառից — 119) Աղիալիպտոս, «անձանձրոյթ» — 120) Աղեկայ, «ուժգնութիւն» — 121) Ռեննայ, «ուրախութիւն» — 122) Մու, «միւս» — 123) Ափրոդիտեայ օր, «ուրբաթ», լատիններէնով «ուրբաթ» կոչվում է dies Veneris «Վենուսի» (Ափրոդիտեի) օրը — 124) — Վեցշաբթի, «ուրբաթ» — 125) Հոլմաննիս Վանականի ստուգարանով յամբ «ուրբաթ» հայերէն նշանակում է «օր բարի»:

